

МОНГОЛЫН ХӨГЖЛИЙН ФИЛОСОФИЙГ БОЛОВСРУУЛЖ БУЙ ҮР ДҮНГ ШИНЖЛЭХ НЬ

*Зөвлөх профессор Ц.Гомбосүрэн, доктор (Sc.D)
МУИС, Философи, шашин судлалын тэнхим*

Түлхүүр үгс: Асуудалд хандсан монист аргазүй. Асуудалд хандсан плюралист аргазүй. Улсын төслөөр Монголын хөгжлийн философи (МХФ)-ийг боловсруулсан нь, түүний гол төлөөлөгчийн онол.

ОРШИЛ

Асуудалд хандаж буй аргазүйн ялгаа

1990 онд Бүгд Найрамдах Монгол Ард Улсын Ардын Их Хурал чуулганаараа Монгол Ардын Хувьсгалт Нам (МАХН) бол төр, нийгмийг удирдан чиглүүлэгч цор ганц хүчин болох онцгой эрх олгосон 1960 оны Үндсэн хуулийн заалтыг хүчингүй болгож, улмаар 1992 онд баталсан Монгол улсын Үндсэн хууль ёсоор манай орон олон намын тогтолцоот парламент (Улсын Их Хурал), зах зээлийн эдийн засаг бүхий бөгөөд үзэл санааны олон ургальч зарчмыг (плюрализмыг) сахьдаг улс болох замд орсноор Монголын философийн амьдралыг хуучин тогтолцооны үеийнхээс нь өөр гүйцэтгэл (роль)-тэй болгож буй нь ойлгомжтой. Тэгээд улс орныхоо туулж ирсэн түүхийг үнэлэх болон өнөө ба ирээдүйнх нь хөгжлийг хэрхэн хангах арга зам зэрэг асуудалд манай философичид ийм шинэ нөхцөлд анхаарлаа хандуулж эхэлсэн юм. Гэхдээ онолын боловсруулалт хийсэн үр дүн нь өөр өөр агуулгатай байна.

Анхны мэдэгдэхүйц үр дүнг Н.Хавхын бүтээлүүд бий болгосон юм (Н.Хавх, 1991). Тэрээр гагцхүү түүхийн материализм бол ямар ч улс үндэстний хөгжлийн аль ч шатанд үйлчилдэг түгээмэл зүй тогтлыг илрүүлэн тайлбарладаг гэж үнэлдгээрээ орчин үеийн тэргүүлэгч тийм нийгмийн тухай философи хэмээн үзсэн байдаг. Гэхдээ тэгэнгээ хүн төрөлхтний ирээдүй Азид

хамаарна гэдэг (хэрэг дээрээ үгүйсгэлийн үгүйсгэлийн тухай Гегелийн диалектик онолын дагуу байдаг) О.Шпенглерийн үзэл, бас Л.Н.Гумилевийн дэвшүүлсэн пассионари (эрчимт хүчний) онол зэргээр диалектик аргазүйдээ хүч сэлбэсний үндсэн дээр нийгэм-эдийн засгийн формацийн тухай марксист-ленинист сургаалыг, түүний дотор коммунист формацийн тухай онолыг нь шинжлэх ухааны доктор (Sc. D.)-ын зэрэг горилон бичиж хамгаалсан диссертаци зэрэг бүтээлүүддээ Н. Хавх зөвтгөн сурталчилсан буй.

Үүний зэрэгцээ нийгмийн тухай философийн талаарх Н.Хавх нарын үнэлгээг агуулга, арга зүйн хувьд үл зөвшөөрдөг байр суурийг манай зарим философич илэрхийлж иржээ. Жишээ гаргая. «Нийгмийн хувьсах, хөгжих объектив хууль, зүй тогтлуудыг нээсэн гэгдсэн нийгмийн марксист философи нь бараг тив болгонд туршигдаж нийгмийн практикаар няцаагдлаа. Нээгдсэн хэмээгдсэн “хуулиуд” нь түгээмэл зүй тогтол ч биш, объектив шинж чанар ч биш, хар аяндаа, сулдаа нийгмийг эрүүлжүүлж, бүх нийтэд жаргалант байдлыг ... бэлэглэж байдаг обьектив хүч, хамаарал ч биш болох нь нотлогдлоо» (Д.Чулуунжав, хууд .11) хэмээн Д.Чулуунжав тайлбарладаг юм. Арга зүйн хувьд түүний үзэлтэй нийцэх байр суурийг өөр зарим философич 1990-ээд оны эхэн жилүүдээс илэрхийлж иржээ. Тухайлбал Д. Дашпүрэв монголын

уламжлалт нийгмийн гол гол онцлог, 1911 оны үндэсний эрх чөлөөний хувьсгалаас хойших үеийн Монголын нийгмийн модернизацийн шатууд зэрэг асуудлаар тасралтгүй судалгаа явуулж, улмаар олон өгүүлэл нийтлүүлсэн төдийгүй шинжлэх ухааны доктор (Sc. D.)-ын зэрэг хамгаалсан диссертаци бичин, түүндээ үндэслэсэн “Монголын нийгэм (философийн анализ)” гэдэг нэг сэдэвт бүтээл тус тус туурвин хэвлүүлсэн юм.

Бас Ц.Гомбосүрэн миний нийтлүүлсэн “Олон ургальч үзэл”, “БНМАУ дахь нийгмийн байгуулал, түүнийг дэвшилттэйгээр хувирган өөрчлөх асуудал” (Ц.Ренчинбямбын хамт), «“Нийгмийн ахуй, нийгмийн ухамсар” гэдэг категориудын хуурамч ба бодит агуулгын асуудал», “Монголын нийгмийн хөгжлийг авч үзэх арга зүйн асуудал” зэрэг өгүүллүүд ба “Монголын уламжлалт нийгэм феодализм мөн үү” (1995), “Нийгмийн тухай философийн интеграль (нэгтгэгч) хувилбарыг боловсруулах эхлэл(онол, аргазүйн асуудал)” зэрэг нэг сэдэвт зохиол бол онолын тайлбар болон арга зүйн зарчмуудаараа түүхийн материализмын өөрийгөө л түгээмэлчлэгч онол, арга зүйгээс татгалзсан үр дүн болсон байдаг. Түүний эдгээр болон өөр олон бүтээлд нь онолын сэтгэлгээнд олон ургальч үзэл нэвтрэн баримтлагдахын ач холбогдлыг дурдаж, түгээмэл арга зүйн тухай диалектик сургаал манайд шүүмжлэгдэх болж буйн практик үндэслэгчүүд гаргаж, “феодализм” гэдэг нийт хүн төрөлхтний хүчинтэй формаци байдаггүй гэсэн онолын ба түүхийн нотолгоонууд өгүүлсэн байна.

Манай философичдын баримталдаг аргазүйн монист ба плюралист ийм ялгааны нэг шалтгаан нь философийг ямар мэдлэг гэж тэд ойлгож байгаатай нь уялдаж иржээ. Үүнд, 1990-ээд оноос өмнөх олон арван жил дэх коммунист дэглэм бүхий монгол улс марксизм-ленинизмыг

эрх баригч нам-төрийн нэгдмэл бодлого ба үйл ажиллагааныхаа албан ёсны үзэл суртал болгож, түүгээрээ ард түмнээ дагнан хүмүүжүүлж ирсэн билээ. Энэ нь 1960 онд батлагдсан БНМАУ-ын үндсэн хуулинд: МАХН бол бүхнийг ялагч марксист-ленинист онолыг үйл ажиллагаандаа удирдлага болгоно хэмээн тунхагласны хэрэгжилт болж ирсэн юм. Улмаар эрх баригч МАХН-ын 1966 онд батлагдсан программд: намаас хөдөлмөрчдийг “социализмд үнэнч байх үзэл, ертөнцийг үзэх марксист-ленинист үзлээр улам бүр хүмүүжүүлнэ” хэмээн энэ заалтыг бататгасан юм.

Тэгвэл тэр үеийн Монголын нийгмийн оюуны амьдралд дангаар ноёрхож байсан тийм уур амьсгалын нөлөөнөөс ямар нэг шалтгаанаар ангижирч чадаагүй өнөөгийн манай олон олон нэр хүндтэн цор ганц шинжлэх ухаанч хэмээн өөрийгөө онцолсон диалектик материалист философийг санаатай санаандгүй алианаар ч бай тухайлсан байгаа. Гэтэл бүр Гегелийн үед, ялангуяа онцгой нөлөө ба өргөн дэлгэрэлтийг нь тооцвол XIX зууны 30-40 онуудаас хойш үүссэн бүх философи болбоос өөрийгөө зөвхөн сэтгэхүйн (рациональ) үр дүн гэж үзэлгүйгээр, харин мэдлэг бол хэл, мэдрэмж зэрэг иррациональ зүйлсийн аль нэгээр юм уу зарим хэдийнх нь уялдаагаар үүсдэг гэж үзжээ. Ийм иррационалист үзлийн үүднээс бол аливаа философи, тэдгээрийн дотор өөрийгөө шинжлэх ухаан гэдэг философи бол угтаа онолын төвшний үнэлэмж, тодруулж хэлбэл хүн төрөлхтний үйлдлүүдээс онцолсон аль нэгд юм уу зарим хэдэд нь л хүчинтэй онол мөн. Энэхүү онолын үнэлэмжийн (“value theory-теория ценностей” гэдгийг ингэж орчуулах нь “үнэлэмжийн онол” хэмээн орчуулдагас хэлзүйн хувьд оновчтой юм уу гэж боддог болов) аливаа чиглэл болбоос шинжлэх ухаан, шашин, урлаг зэрэг мэдлэгийн бусад төрлийн хүрээнд боловсруулсан онолоос юугаараа ялгаатай вэ? гэвэл: философи бол

өөрийнхөө ололтоос төдийгүй мэдлэгийн бусад төрлийн холбогдох онолоос төрж, хөгждөг онол мөн. Энэ онол бол сэтгэхүйн үр дүнгээс гадна мэдрэмж, сэтгэгдэл, догдлол, хэлэхүйн үйлдэл зэрэг оюунлаг биш(иррациональ) элементүүдийг өөртөө шингээсэн байдаг. Тиймээс мэдлэгийн аливаа төрөл бол бусдаасаа илүү, дээд ч биш, бас дутуу, доогуур ч биш, харин өөр өөрийн гэсэн гүйцэтгэл бүхий байж, философийг шинжлэх ухаан хэмээн өргөмжилсөн дүр эсгэх илүүц байдаг (манай нэр хүндтэнгүүд философийг шинжлэх ухаан хэмээн зарладаг нь хэвээр байгаа тул тэдний нүд, чихэнд чийр болгохын тулд биш, харин үе үеийн залууст нөлөөлөхийн тулд боломжтой олон бүтээлдээ ийм тайлбараа би давтаж ирэв).

Манайд хөгжлийн талаар, тухайлбал Монголын хөгжлийн талаарх асуудлыг авч үзэхдээ уг асуудлаа диалектик онолыг бусад хэв маягийн философи зарим баримтлалтай болон шинжлэх ухааны зарим салбарын онолтой холбон арга зүй болгодог өөр ч зарим философичийг Н.Хавхаас гадна дурдах бололцоотой. Тухайлбал:

Академич Г.Лувсанцэрэн: -Буддизм дахь мадхьямика (төв үзлийн гүн ухаан)-д байдаг хоосон чанарын тухай шашны, өөрөөр хэлбэл эзотерик мэдээг “Платоны эйдос, Демокритийн атом, Гегелийн туйлын санаа, Марксын материтай нэгэн эрэмбийн ухагдахуун”(Г.Лувсанцэрэн, 2009, хууд.33) хэмээн бичсэн нь марксизмын диалектикийг болбоос нийгмийг судлан тайлбарлах аргагүй болгож ирсэн практикаа тэрээр аяндаа хадгалж ирснийх нь нэг гэрч болдог юм. Түүний эл философидолтын үндсэн дээр 1990-ээд онуудын эхний жилүүдэд МАХН (одоогийн нэрээрээ МАН) хутагт Нагаржунагийн эзотерик гүн ухааныг “төв үзэл” гэдэг энэ дэлхийн, бүр тодотгож хэлбэл нийгэм-улс төрийн онолын үзэл мэт болгоод түүнээ улс төрийн бодлого, үйл ажиллагааныхаа арга зүй болгон тунхаглаж байсан удаатай.

Тэрээр бас хоосон чанар бол чанад, үнэмлэхүй чанар мөн хэмээн төв үзлийн (мадхьямика) гүн ухааны дагуу зүйтэй бичсэн атлаа энэхүү эзотерик мэдээг орчин үеийн шинжлэх ухаан нотолж чадна гэжээ.

Академич Г.Чулуунбаатар: “...шинжлэх ухааны диалектик, төв үзлийн гол зарчмын үүднээс хөгжил бол аливаа юмс үзэгдлийн зөрчилт олон талын шилжимтгий харилцаа, тэдгээрийн шүтэн барилдах зохицол, тэнцэл юм гэж үзэж болмоор байна. Энд яригдаж буй зохицол, тэнцэл бол ямар нэг тогтсон төлөв байдлын ойлголт биш, харин мөнхийн өөрчлөлт, хөдөлгөөний түгээмэл шинжийн тухай ухагдахуун юм. Хөгжлийн талаарх ийм үзэл нь нийгмийн дэвшлийн үйл явцыг тайлбарлах шинэ арга зүй болж чадах үндэстэй”(Г.Чулуунбаатар, 2011, хууд. 51).

Академич Ч.Ган-Өлзий: - Хэгелийн “харьцангуй чанар” гэдэг ойлголттой нь төв үзлийн “хоосон чанар” хэмээх ухагдахуун тэнцэх бололтой (Ч.Ган-Өлзий, 2011, хууд. 21-22) гэж үзэж байна.

1990-ээд онуудаас хойш ШУА-ийн Философийн Хүрээлэнгийн мэргэжлийн үйл ажиллагааг онолын нөлөө, аргазүйн сонголтоороо түүчээлцгээж байгаа гэж миний хувьд боддог энэ 3 академичийн бүтээлүүдэд би хүндэтгэлтэй хандаж, тэдгээрийг сургалтандаа ашиглаж, зөндөө иш татдаг билээ. Харин дээр дурдсан ишлэлүүдэд буддын шашин, энэ шашнаас уг сурвалжтай төв үзлийн гүн ухаан зэрэг дэх “хоосон чанар (шуньяата)” гэдэг нэр томъёогоор илэрхийлдэг эзотерик мэдээг(“категорийг” буюу “онолын ойлголтыг” гээгүй шүү-Ц. Г.) иргэний зарим философийн ойлголттой болон диалектикийн зарим үндэслэлтэй мэргэжлийн биш байрнаас, формаль логикийн холбогдох дүрэм, шаардлагуудыг зөрчин байж зохиомлоор адилтгасан байна (уг нь: хоосон чанарыг үгээр илэрхийлэх аргагүй хэмээн номтой лам нар өгүүлсэн

байдгийг Лууяа багш даган дурдсан байдагсан).

Гэхдээ эдгээр философич нар болбоос дээр ишилсэн дэх санаануудаа нийгмийн хөгжлийг авч үзэх аргагүй болгож гавиагүй нь миний бодлоор бол аргагүй юм.

Өгүүллийн маань үндсэн агуулга

Эдүгээгийн нөхцөл дэх эх орныхоо хөгжлийн асуудлыг философи үндэстэй авч үздэг байхад ШУА-ийн Философийн хүрээлэн мэргэжлийн байгууллагын хувьд анхаарлаа чухалчлан хандуулж ирлээ. Тус хүрээлэн 2012-2014 оны хугацаанд “Монголын хөгжлийн философи” сэдэвт суурь судалгааны төсөлт ажил хэрэгжүүлсэн юм. Тэр ажлын тандан судалгаа нь болсон байж магадгүй зарим чухал арга хэмжээг ФХ зохион байгуулжээ. Үүнд: А. Цанжид, Т. Намжим зэрэг эрдэмтэд 1990-ээд оноос хойших Монгол улсын хөгжлийн бодлогын асуудлаар тавьсан илтгэлийг хэлэлцэж, 3 удаа тусгайлсан илтгэгчгүй чөлөөт ярилцлага өөрийнхөө хүрээлэн, МУИС зэрэг газар зохион байгуулсан юм.

Энэ 3 ярилцлагад оролцогсдын олон олон санал, дүгнэлтийг дараах хэдэн бүлэгт хувааж болохоор юм. Үүнд:¹

- Г.Чулуунбаатар, Б.Даш-Ёндон нар: өнөөдөр манайд 1990-ээд оноос өмнө нь байсан бүх юмаа устгаад, сөнөөгөөд оронд нь огт байгаагүй юмыг бий болгох гэж учир утга муутай өөрчлөлт шинэчлэл гээч юм хэрээс хэтрээд байна. Өмнөх үед ашигтай юм, хэрэгтэй юм байв уу, залгамжлагдах юм байв уу гэдгийг олж харах сонирхол нийгмээрээ байхгүй болсон. Хөгжил бол залгамж холбоо, тасардаггүй үйл явц гэдгийн философи үндэслэгээг гаргах нь бидний судалгааны нэгэн зорилго.

Хөгжил бол оюун ухаанд түшиглэдэг үйл явц. Гэтэл өнөөгийн манай нийгэм

хүмүүсийг мөнгөнөөс өөр юм бодохгүй болгоход аажмаар түлхээд байна. Хүнийг хүн болгодог юм нь үнэлэмж, соёл, ёс зүй. Тэрийг нь аваад хаячихвал хүн чинь үндсэндээ адгууснаас ялгарах юмгүй тул хүнлэг ухаалаг шинжийг нь бүдгэрүүлээд байгаа тэр хүчин зүйлийг яаж хязгаарлах ёстой вэ гэдгийн философи үндэслэгээ гаргахад бидний ажлын бас нэг зорилт оршино.

Эцсийн эцэст монгол хүний оюун ухаанаар төр, улсаа удирдахад юу хэрэгтэй вэ? гэдэг асуултанд философийн үүднээс хариулт өгөхөд бидний энэ ажил мөн чиглэгдэх учиртай.

-Б.Даш-Ёндон, Ч.Хури, Г.Чулуунбаатар, М.Золзаяа: Монгол улсын хөгжлийн философи нь Үндсэн хуулиа тулгуур үндэслэл болгосон улс төрийн онол, номлол байж, манай хөгжлийг хөтлөгч байх болно. Хүрээлэнгийн энэ төсөлт ажлыг бид хийж чадвал аль ч улс төрийн хүч засгийн эрхэнд гарлаа, аль ч нам хөтөлбөрөө боловсруулаа гэхэд энэхүү хөтлөгч улаан шугамыг барьдаг байх ёстой юм. Тэгснээрээ нийгмийн өнөө үе дэх задралуудыг нэг голдрилд оруулж, улсаа хөгжүүлж чадна. Монголын хөгжлийн философи нь улс орондоо болон нийт хүн төрөлхтөнд хүлээн зөвшөөрөгдсөн оюуны үнэт зүйлийн тогтолцоог бүрдүүлэхэд чиглэнэ. Хөгжлийнхөө үзэл баримтлалыг боловсруулах философи арга зүйн асуудал байх ёстой.

- Р.Батмэнд, Д.Рэгдэл, С.Цэдэндамба, Ш.Ганхуяг, Ш.Ариунаа, С.Даваадулам: Хөгжил бол маш олон талт үйл явц. Монголынхоо хөгжлийг энэ байр сууринаас харах ёстой. Ганц эдийн засгийн үүднээс биш. Үндэсний аюулгүй байдал, хүний хөгжил, боловсрол, мэдлэгийн эдийн засаг, албан ардчиллыг (өөрөөр хэлбэл ардчиллын үнэт зүйлсийг жинхнээр) хэрэгжүүлэх,

¹ Энэ тухай: Философи, эрх зүйн асуудал. XXVIII боть. ШУА-ын ФСЭХ. УБ., 2013. 5-100 дахь талд үзнэ үү. Бүлэглэлийн маань үндэс нь хэлэлцүүлэгт оролцогчдын илэрхийлсэн үзэл бодлын болон арга зүй баримтлалын ойролцоо ба адил хандлага болж өгөв.

шинжлэх ухаан ба технологийн ололт, эрүүл мэнд гэх мэт (хэлэлцүүлэгт оролцогч бүр эдгээр хүчин зүйлийг бүгдийг биш, харин заримыг нь л авч үзсэнийг нэгтгэн тоочив).

- *А.Цанжид болон бусад*: Монголын хөгжлийн бодлогын арга зүйг тодорхойлох ёстой болов уу. Тэр нь байхгүй учраас л манай 1990-ээд оноос хойших бүх хөтөлбөр нь салбар салбарын сонирхолд хөтлөгдсөн мөрөөдлийн жагсаалтууд болжээ. Ерөнхий арга зүйн асуудалд нэгдүгээр байранд Монгол улсын аюулгүй байдал, ард түмний эв нэгдэл хоёр байхаар юм. Боловсрол, эрүүл мэнд, уул уурхайн ба хөдөө аж ахуйн асуудал гэх мэт бол бүгд энэ хоёртой холбогдоно.

- *Т.Дорждагва, Б.Гантөмөр*: Нийгмийн хөгжлийн янз бүрийн чиг хандлагаас философичид хоёрыг нь онцолдог. Нэг нь шугаман хөгжлийн загвар мөн. Энэ загвар европ төвт үзэлтэй холбоотой. Бусад ард түмэн Европын хөгжлийн араас мацаж маажих ёстой гэдэг загвар юм. Түүнээс сурах юм их тул муулах үндэсгүй. Нөгөөдөх нь орчилт хөгжлийн загвар мөн. Энэ загвар бол ард түмэн бүрийн соёлын тэгш байдлыг зөвшөөрдөг.

Тогтвортой хөгжлийг олон үндэслэлээр ярих ёстой.

- *Ц.Гомбосүрэн ба бусад*: “Монголын хөгжлийн философи” гэж яривал хоёр утга гараад байна. Нэг нь, яаж хөгжиж ирснээ философийн үүднээс дүгнэх. Нөгөөх нь, танай (ФХ-ийн) төслийн ажлын “хөгжлийн тухай үзэл баримтлал” гэсэн утгатай. Жишээ нь “аж үйлдвэржсэн нийгэм”, “аж үйлдвэржсэний дараах нийгэм” гэх мэт нийгмийн философи баримтлалууд бол урьдчилж хэлсэн зөгнөлүүд биш, харин нийгмийн хөгжлийн хүрсэн үр дүнгийн талаарх дүгнэлтүүд байдаг. Социологийн ерөнхий онолын үүднээс буюу нийгмийн философийн үүднээс ингэж философидож үр дүнг илэрхийлж бий болсон философи

онолууд бол алдсан ч хохирол бага гаргадаг юм байна. Ирээдүйд ийм тийм сайхан нийгэм бий болгоно гээд философидон, одоо л бид нэг сүрхий онол гаргалаа гэж бодоход тэр нь коммунизмын тухай Маркс, Энгельсийн онол шиг сүрхий биш юмаа гэхэд алдаа гаргах эрсдэлтэй байж магадгүй юм. Ирээдүйг урьдчилан харна гэдэг бол нэлээд тохиолдол, нөхцөлд их зөгнөлийн чанартай асуудал, гэтэл философид зөгнөл гол биш. Харин шинжлэх ухаан бол бодит урьдчилан харахуйтай байж чаддаг. Зарим философи хэдийгээр зүй тогтол гээд ярьдаг ч гэсэн хэрэг дээрээ нийгмийн амьдралд эерэг сөрөг, санаанд оромгүй тохиолдол дүүрэн байдаг. Сайн ч бай, муу ч бай, азтай ч бай, азгүй ч бай монголын хөгжлийн ирээдүйн асуудлыг боловсруулахад философитой харьцуулахад шинжлэх ухаан, эзотерик мэдлэг хоёр илүү гүйцэтгэлтэй байж таарна. Учир нь, философи бол үнэлэмжийн шинжтэй онол бөгөөд гаргасан дүгнэлт нь тодорхой үйлдэлд ба нөхцөлд л хүчинтэй байдгийг өмнө дурдсан билээ.

- *Ц.Цэцэнбилэг*. Модернизацийн эсрэг онолууд ХХ зууны сүүлээс олон гарч байна. “Хөгжил” гэдэг ухагдахуун ялангуяа социологид их шүүмжлэгдэж, хэрэглэгдэхээ больж байна. “Нийгмийн хөгжил” гэдэг ойлголтын оронд “нийгмийн өөрчлөлт” гэдэг нэр томъёо гарч ирсэн.

Хэлэлцүүлэг дээр гарсан арга зүйн ач холбогдолтой байж чадах гол гол дүгнэлт ба саналыг ФХ-ийн эрхлэн гаргадаг “Философи, эрх зүй” сэтгүүлийн ХХVIII (2013)-д гарсан нийтлэлийн агуулгаас тоймлон илэрхийлэхэд ийм юм.

Философийн хүрээлэнгийн энэхүү төсөлт ажлын агуулга, арга зүйг тодорхойлогч нь доктор(Sc. D.), профессор, Монгол улсын ардын багш Даш-Ёндон (Даашка багш мөн). Түүний бичсэнээс дурдахад «Монгол Улсын ШУА дэмжсэнээр «манай хүрээлэн “Монголын хөгжлийн философи” сэдэвт суурь судалгааг 2012-

2014 онд хэрэгжүүлэхээр шийдэгдсэн юм.

Энэ суурь судалгаанд миний бие оролцож, төлөвлөгөөний дагуу “Монголын хөгжлийн философи (асуудал, аргачлал, ашиг тус). УБ., 2017” гэдэг энэхүү ганц сэдэвт зохиолыг бичлээ”»(Б.Даш-Ёндон, 2017, хууд. 7) хэмээн мэдээлээд “... хөгжлийн философи нь үзэл баримтлалаа практикт, өөрөөр хэлбэл, салбарын бусад бодлогод тулгах бус, харин судалгааны үндсэн дээр практикаас урган гарч, практикт эргэж нөлөөлөх үүрэгтэй” (Б.Даш-Ёндон, 2017, хууд. 55) гэжээ. Гэтэл хүмүүсийн хөдөлмөр, зохих туршлага, оюуны чиглэсэн их чармайлт болон багагүй хөрөнгөөр бүтсэн “Монголын хөгжлийн философи” гэдэг бүтээл ямар үнэ цэнэтэй байх талаар Даашка маань үнэлгээ өгөхдөө нэг болохоор “... хөгжлийн философи албан ёсны баримт бичиг болж боловсрогдохгүй” (Б.Даш-Ёндон, 2017, хууд. 119) гэсэн атлаа нөгөө талаар “үзэл санаа нь дэлгэрэн тархаж, заавал ашиглагдах ёстой” (Б.Даш-Ёндон, 2017, хууд.119). “Хөгжлийн философийг боловсруулан төрийн бодлогод хэрэгжүүлэхэд Үндсэн хуулийн хэрэглээнэн чухал юм” (Б.Даш-Ёндон, 2017, хууд. 131) гэх мэтээр бичжээ. Заавал ашиглах юм бол төрийн баримт бичиг баймаар гэж олон олон уншигч бодох биз.

Гэхдээ миний ийм шүүмжлэлт тэмдэглэл бол уг бүтээл аваас философи, шинжлэх ухаан (ялангуяа түүхийн шинжлэх ухаан), ердийн, эрүүл ухааны сэхээрүүлэх бясалгал зэрэг мэдлэгийн өөр өөр төрөл ба төвшин дэх ажил хэрэгч, бүтээлч, шинэлэг зэрэг бүхий дүгнэлт арвинтай байгааг үгүйсгэх гээгүй юм.

“Монголын хөгжлийн философи” гэдэг энэ ном аваас Даашка багшийн өмнөх олон ном, өгүүлэл дэх гол гол философи үндэслэл, философи ойлголтыг шинэ санаагаар баяжуулан өөртөө багтааснаас гадна сүүлийн жилүүдэд түүний явуулсан судалгааны үр дүн болсон санаанууд,

бодрол бясалгалынх нь үр шим юм. Жишээ нь “Нагаржунын гүн ухаан, ёс зүй (шүтэн барилдахуйн онол)” гэдэг 2016 онд хэвлүүлсэн номондоо нийгмийн хөгжлийн асуудлыг авч үзсэнийхээ үр дүнг энэхүү 2017 онд хэвлүүлсэн шинэ бүтээлдээ хэрхэн бататган баяжуулсныг дурдъя. Үүнд (Б.Даш-Ёндон, 2017, хууд. 11-21):

Бичил хөгжил бол нийгмийн амьдралын салбар, салаа мөчрүүд дэх салангид, заримдаг ахиц мөн.

Их хөгжил бол салбарууд өвөр хоорондоо хийгээд салаа мөчрүүдтэйгээ нарийн уялдаа, авцалдаа холбоонд орж, бие биеэ “хамгаалан” найрсаж өөдлөн урагшлахуй мөн.

Их хөгжил нь “баттай” хөгжил байх ёстой. Иймд бичил хөгжлийг их хөгжилтэй уяж холбох хэрэгтэй. Түүний хамт салбар, салаа мөчрүүдийн хөгжил их хөгжлийг буй болгож өгнө. Иймд их хөгжилд хүрэх бичил хөгжлийг анхааран тордох ёстой. Их хөгжил аяндаа бүтэж зүгшрэхгүй. Улс орныг бүхэлд нь, ойртой, холтой нь хамтран сэтгэж чадсан нэгдсэн бодлогын дүнд л их хөгжилд хүрч болно.

Хөгжил гэдэг ойлголтыг нийгэм шинжлэлийн хувьд, “**шинэчлэл**” (обновление) гэдэг ойлголттой ч, “**түрүүлснийг дагах өөрчлөлт**” (модернизация) гэдэг ойлголттой ч хутгаж болохгүй.

Тэгэхдээ шинэчлэл, модернизаци хоёрыг, эсхүл аль нэгийг нь зөв хийвэл энэ хоёр нь хөгжлийг цагийг нь олж ахиулах чухал хүчин зүйл болдог.

- Шинэчлэл бол нийгэм, нийтийн эрх ашгийн үүднээс зогсонги байдалд орсон зүйлийг л амьдралын ахиц, дэвшилд нийцүүлэн өөрчлөхүй мөн. Иймд, эхлээд ахиц дэвшил гэж юу вэ гэдгээ зөв ухаарах, дараа нь юуны уршгаас болж зогсонги байдал үүсэв гэдгийг тогтоох ёстой.

- Хөгждөг аливаа юмсын дэвшин дээшлэх хөдөлгөөн нь байсан бүхнээ таягдан хаядаггүй, үеэ өнгөрөөдөггүй, цаашдын өрнөлтөд наад зах нь зайлшгүй хэрэгтэй бүхнээ өвлөх замаар явах нэгэн талтай. Энэ бол уламжлал. Бас, эл хөдөлгөөн нь нэгэнт үеэ өнгөрүүлсэн, дэвшилд саад болж эхэлсэн зүйлийг халж, солих, түүний оронд зохистой шинэ юмсыг бий болгох, өмнөх шатнаас уламжлагдан ирсэн бүхэнд шинэ утга санаа оруулах замаар явах нэгэн талтай. Энэ тал бол шинэчлэл. Хүмүүний ухаан шинэчлэлийн хир хэмжээг уламжлалаар нь хязгаарлан барьж чаддаг байвал зохино.

- Бидний амьдралын эдүгээгийн шат өөрийн энэ үеийнхээ эдийн засаг-нийгмийн болон шашны байдал, улс төрийн байгууламж, зан суртахуун, эрх зүйн тогтолцоо, хүмүүсийн ааш авиртай; бас энэ үеийнхээ шинжлэх ухаан, урлаг, соёл, боловсрол, хүч чадлын түвшинтэй байна. Чухам энэ байдал цаг үе бүхэнд ямагт байж байх ёстой бөгөөд янз янзын түвшинтэй байж, эргээд хөгжлийн шатаа илэрхийлж байдаг. Энэ бол хөгжлийг судлах чухал зарчим мөн.

- Эдүгээ үед “модернизация” гэдэг үгийг лав л Орост их л бүрхэг утгаар, гэхдээ газар сайгүй хэрэглэдэг болсон ажээ. Эл үгийг Орост нэг хэсэг нь “обновление” (шинэчлэл) гэдэгтэй адил утгаар, нөгөө хэсэг нь өндөр технологийн үйлдвэрлэлийг бий болгох утгаар, гуравдахь хэсэг нь аж үйлдвэр хөгжсөн “барууны” ардчиллын маягаархи орчин үеийн “модерн” нийгэмд шилжихийг заасан утгаар тус тус хэрэглэдэг байна.

- Өнөө цагт ихээхэн яригдаж буй даяарчлалын үед дотоод найрслаа гадаадын нөлөөтэй хэрхэн холбож бодох ёстой вэ? Энэ бол онолын агаад улс төрийн нарийн төвөгтэй асуудал юм. Тухайн асуудал дээр хоёр зүйлийг чухалчлан анхаарах нь зүйтэй. Даяарчлал, гадны тусламж хоёр ямар ялгаатай ба нэгдэлтэйг судлах чухал.

- Даяарчлалыг дотоодын найрсал руу оруулах боломжгүй. Харин гадаадын тусламжийг дотоодын найрсал руу оруулах боломжтой.

- Дашрамд онцлоход хөгжил, дэвшил хоёр чухал ялгаатай хэмээн өмнөх зарим бүтээлдээ Даашка багш бичиж байв. Үүнд: “...хөгжлийн тухай бид практик талаас нь ухаарч байгаа бол харин дэвшлийн тухайд онол талаасаа голдуу яригдах бололтой нь ажиглагдсан” (Б.Даш-Ёндон, 2012, хууд. 315) дэвшил бол бүтэцлэг үйл явц мөн гэж Б.Даш-Ёндон өгүүлжээ.

Одоо энэ зохиолоос нь нэлээд урт ишилье. Судлаачдын үздэгээр «дэвшлийн тухай үзэл баримтлал хэд хэдэн бүтцийг агуулсан байх ёстой ажээ. Нэгд, өнгөрсөн, одоо, ирээдүйн тасралтгүй байдлыг хангасан бөгөөд урагшлан ахиж буй эргэлт буцалтгүй цаг хугацааны ойлголт энд багтсан байвал зохино. Энэ талаас нь харвал, дэвшил гэдэг нь өнгөрсөн ба одоогийн (хүрсэн дэвшил) хоорондын, эсхүл одоо ба ирээдүйн (хүсэж буй дэвшил) хоорондын нааштайгаар үнэлэгдэж буй ялгаа юм. “Нааштайгаар үнэлэгдэх ялгаа” гэж би дурдан буй ялгаа ахиц урагшлалтын дүнд багасахыг хэлж байна. Хоёрт, нэг ч үе шат нь давтагдахгүй, сүүлийн шат нь өмнөхөө бодоход ирээдүйд хүссэнтэй илүү ойрхон байх чигт хөдөлгөөний тухай ойлголт энд байх ёстой. Гуравт, эсхүл алхам алхмаар аажим өгсөж буй, эсхүл чанарын үечилсэн үсрэлт дамжин хувьсгалт замаар өрнөж буй үйл явц энд орно. Дөрөвт, урагш ахисан сайжралтын тухай ойлголт орно.

Дэвшлийн агуулга гэгдэж буй энэ дөрвөн санаа чухамдаа нэг л зүйлийг хэлээд байгаа боловч дэвшлийг чухам юун дээр авч үзэж байна вэ гэдгээсээ хамааран ингэж ангилагдаж байгаа аж.

Бүхнийг эзэгнэн хамарсан дэвшил гэж байхгүй, дэвшлийн тухай санаа тодорхой үнэт зүйлстэй холбоотой, яагаад гэвэл,

дэвшил өөрөө үнэт зүйлсүүдтэй уялдаж илэрдэг хэмээн судлаачид үзэж буй...

Дэвшлийн оньсон түлхүүр нь хүн юм. Хүн л дэвшлийн эзэн» (Б.Даш-Ёндон, 2012, хууд. 316) хэмээн тэрээр бичсэн байна.

Хөгжил, дэвшлийн тухай философи онолд ирээдүйн тухай ойлголт гарцаагүй хамаардаг гэж Б.Даш-Ёндон заасан байна. “Ирээдүй бол ирээгүй байгаа одоо цаг мөн. Ийм учраас ирээдүй бол бидний амьдран буй цаг хугацааны хэсэг нь юм.

Ирээдүй бидний амьдрал руу их хурдтайгаар, янз бүрийн үр дагавартайгаар орж ирж байна, орж ирэх гээд наашилж явна. Бид ч ирээдүй рүү Хорвоогийн жамыг даган зорьж явна.

Иймд бид ирээдүйд хандахдаа тосож авах, угтаж орох зөв тактик, стратегийг баримтлах хэрэгтэй байна. Энэ бол бид ирээдүйдээ сайтар бэлтгэнэ гэсэн үг. Харин энд хэрхэн яаж бэлтгэх вэ гэсэн бэлэн жор байхгүй, энд зөвхөн одоогоо тооцоолсноос гаргасан... бодлогын философи л хэрэгтэй” (Б.Даш-Ёндон, 2012, хууд. 317-318) гэж тэрээр үзэж байна.

Эдгээр өгүүлсэн дүгнэлт ба санааны зарим (жишээ нь “одоо”, “ирээдүй” хоёрын холбооны тухай) нь эргэлзээ, маргаан, үүсгэж болох ч нилээд хэсэг нь эмпирик үндэс, практик өгөөж бүхий чухал үнэ цэнэтэй гэж хувьдаа үнэлсний хувьд ийнхүү тоочлоо. Гэхдээ Даашка профессорын боловсруулан санал болгож буй Монголын хөгжлийн философийн агуулга нь эдгээрээр хязгаарлагдахгүй бөгөөд бас зарим логик зөрчил бүхий юм. Энэ тухай хойхнуур өгүүлэх болно.

Одоо нийгмийн хөгжлийн тухай асуудлыг Даашка нарынхаас өөр аргагүйгээр тайлбарладаг үзэлд анхаарлаа хандуулъя.

1. Доктор (Sc.D.), профессор Д.Дашпүрэв бол 1990-ээд оны дунд үеэс хойш өнөөгийн монгол нийгмийн хөгжлийн

философи асуудлаар судалгаа явуулсан чухал чухал үр дүнгээрээ шинжлэх ухааны докторын зэрэг горилсон диссертаци бичсэнээ ОХУ-д хамгаалж, “Монголын нийгмийн өөрчлөлт, шинэчлэлтийн үе шатууд”, “Монгол нийгэм” зэрэг хэд хэдэн дорвитой бүтээл бичин хэвлүүлсэн юм. Тэдгээрийнх нь агуулгыг авч үзэх зорилт манай өгүүлэлд багтаагүй тул зөвхөн сэдэвтэйгээ холбогдуулан дурдахад тэрээр 2017 онд хэвлүүлсэн “Монгол нийгэм” номныхоо Өмнөх үгэнд монголчуудынхаа өөрийнхөө үед хэвлэгдсэн ном зохиолуудыг бүгдийг нь агуулга ба аргагүйн хувьд басамжлан мэдээлсэн байна. Тэгээд тэрээр “монголын нийгэм дэх философийн чухал асуудлуудыг “нийгмийн философи” (social philosophy)-ийн хүрээн дотор өөрийн баримталдаг философийн үзэл, онол, баримталуудын үүднээс тавих оролдлого хийж байна” (Д.Дашпүрэв, 2017, хууд. 11) хэмээжээ. Ийнхүү ёс болгосон даруухан хэллэгний өнгөн дээр зөвхөн өөрийнхөө бүтээлийг дөвийлгөжээ. Тэрээр өөрийнхөө онолын судалгаанд аргагүйн плюрализмын үүднээс хандсан боловч түүнээ дөвийлгөн түгээмэлчилсэн монист хандлага гаргаж, өөр хувилбарын плюралист хандлага төрөх бололцоог үл тоосон байна.

Нийгмийн философи ба улс төрийн философийн сэдвүүдээр туурвисан Д.Дашпүрэвийн бүтээлүүд бүхэлдээ бол манай философийн сургалт, сургалчилгаа, судалгааны нэн чухал эерэг хэрэглэгдэхүүн болж байдаг юм.

2. Философийн хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан доктор *Ж.Энхбаяр* 2017 онд хэвлүүлсэн “*Нийгмийн хөгжлийн тухай өгүүлэх нь*” гэдэг өгүүллийн гол гол философи үндэслэл нь практикийн жич жич зарим үзэгдэл, үйл явцын талаарх онолын мэдээтэй хэрхэн холбогдож буйг дурдъя. (Ж.Энхбаяр, 2017, хууд.17-22)

- Хөгжил гэдэг ойлголт нь норматив шинжтэй, Тиймээс үнэлэмжийн утгаар

хөгжил бол нийгмийн хүсэл, хэрэгцээ шаардлагаас урган гарч байгаа нэг шатнаас нөгөө шатанд дэвших үйл явц, тухайлбал, хүн амын амьдралын чанар, нийгмийн халамж, улс төрийн оролцоог сайжруулахад чиглэсэн эдийн засаг, нийгэм улс төрийн өөрчлөлт мөн.

- Сүүлийн 50-60 жилд хөгжлийн эрин үе тохиож, НҮБ, Дэлхийн банк, Олон улсын Валютын сан зэрэг дэлхийн улс төр, санхүү, мөнгөний бодлогын асуудлыг зохицуулдаг байгууллагууд байгуулагдан, хөгжлийн асуудлаар бодлогын баримт бичгүүд гаргаж иржээ. Дэлхийн банк, ОУВС болохоор улс орнуудыг хөгжлийн янз бүрийн үзүүлэлтээр, жишээлбэл, нэг хүнд оногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүн, боловсрол, эрүүл мэнд, насжилт зэргээр хүний хөгжлийн индекс гаргаж, зам харилцаа, мэдээлэл холбооны гэх мэт тоон болон чанарын үзүүлэлтээр хэмжиж хөгжлийн түвшинг эрэмбэлж ирлээ.

- Нийгмийн хөгжил, эдийн засгийн хөгжил хоёрыг шууд адилтгаж болохгүй, зарчмын ялгаатай нэг зоосны хоёр тал юм. Хөгжил нь байгаа зүйлээ өөрчлөх, байхгүй зүйлийг бий болгох, харин өсөлт бол байгаа зүйлд хамаатай. Гэхдээ нийгмийн хөгжлийн гол парадигм нь эдийн засгийн өсөлт байдаг.

- Дээр дурдсан байгууллагуудын гол баримталдаг онол нь хөгжил бол эрх чөлөө мөн гэдэг философийн агуулгатай.

- Орчин үед нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн байдлаас улс орны бүрэн бүтэн байдал, иргэдийн нэгдмэл байдал хамаардаг болжээ. Нийгмийн хөгжил нь эцсийн эцэст хүмүүсийн оршихуйн нөхцөл, чанар байдлаар тодорхойлогдоно. Тийм учраас л хөгжил дэвшил, ард түмний сайн сайхан амьдралыг бий болгохын төлөө ямар ч улс орон хүн ам, эмэгтэйчүүд, ажлын байр, халамжийн гэх мэт асуудлыг шийдэхтэй холбоотой зөв бодлого гаргаж, зүйтэй үйл ажиллагаагаа явуулахыг хичээж байдаг.

- Соёл бол консерватив шинжтэй, гэвч огт өөрчлөгддөггүй тогтонги биш, динамик бодит байдал мөн. Тийм учраас соёлын динамик өөрчлөлт бол хөгжлийн асуудлыг тайлбарлахад чухал үүрэгтэй.

- Үйлдвэрлэл хангалттай хөгжөөгүй, шинжлэх ухаан, технологийн хөгжлөөр дэлхийн дунджаас доогуур улсын хувьд байгалийн баялаг, ашигт малтмалын экспорт л эдийн засгийг тэтгэх, санхүүгийн хуримтлал бий болгох, бэлэн мөнгөний урсгалыг нэмэгдүүлэх, хүмүүс болоод аж ахуйн нэгжүүдийг орлоготой байлгах гол эх сурвалж юм. Гэхдээ хүн амын тооноосоо хэдэн арав дахин олон мал сүрэгтэй боловч малын халдварт өвчнийг бүрэн хянаж чаддаггүй, жилд нэг удаа ургац хураадаг эрс тэс улиралтай манай орны хувьд хүн бол хөгжлийн үүрдийн нөхцөл юм. Тиймээс уул уурхайгаас бий болох хуримтлалаар нийгмийн дэвшил гэдэгтэй адил утгатай ойлгогдох болсон боловсрол, боловсролын салбарын хөгжилд анхаарах ёстой.

- Нийгмийн хөгжилд шашны үзүүлэх нөлөө байхгүй болно гэж нийгэм судлалын том сэтгэгчид зөгнөж, шашин бол шинжлэх ухаан, технологийн хөгжлөөр шахагдан үгүй болно гэж байв. Гэтэл хөгжлийн бодлогоос шашныг орхиж болохгүй гэдэг нь өнөөгийн дэлхий дахинд болж буй үйл явдлаас харагдаж байна.

Тийнхүү хөгжил бол тухайн юмын үл тасралт, уламжлал хоёрыг биш, харин өөрчлөлт, үйл явц (процесс) хоёрыг нэн түүрүүнд илэрхийлдгийнхээ үндсэн дээр тэр юмын тогтолцоот чанарыг хадгалдаг гэгч үнэлэмжийн үзлийн дагуу нийгмийн хөгжлийн асуудалд Ж. Энхбаяр ханджээ.

3. Миний энэ өгүүлэлд чухал хэрэглэгдэхүүн болгон ашиглаж буй “Философи, эрх зүйн судлал” цуврал ботийн XXVIII-д доктор (Sc. D.), профессор А.Цанжид “Монгол улсын бодлого (1990 оноос хойш)” гэдэг нэн даацтай өгүүлэл

хэвлүүлжээ. Тус өгүүлэлд: манай улсын хөгжлийн бодлогод онолын үндэс нь шинжлэх ухаан байх болно гэсэн төв санаа баттай байна.

Одоо Философийн хүрээлэн хэрэгжүүлсэн төслөө онолын хувьд хэрхэн үндэслэж байгааг бага зэрэг тодруулан авч үзье. Ингэхдээ гол онолч нь маргаангүй мөн буй Даашка багшийн философидолтонд үндэслэх болно.

- Б.Даш-Ёндон: "...нийгэм зүй тогтолтой, нийгэмд объектив хууль үйлчилж байгаа. Объектив хууль гэдэг бол үзэгдэл, үйл явцуудын өөр хоорондох тогтвортой, зайлшгүй, дахин давтагдаж буй бөгөөд хүний санаанаас үл хамаарах хэлхээ холбоо юм. Ийм хэлхээ холбоо нийгэмд, нийгмийн эдийн засаг, улс төр, оюун санааны амьдралд бий. Энд үйлчилж буй тусгай хуулиудыг нийгмийн олон шинжлэх ухаан, түгээмэл хуулиудыг нийгмийн философи судлан таньдаг байна" (Б.Даш-Ёндон, 2012, хууд.326) хэмээн бичсэн юм. Тийнхүү түгээмэл хуулиудыг таньдаг нийгмийн философи нь эцсийн дүндээ диалектикийг арга зүйгээ болгодог сургаал байж таардаг. Тэрээр бас бичихдээ К.Попперийг орой дээрээ мандуулагч нар бий. Үүний зэрэгцээ: Поппер бол Платон, Гегель, Маркс нарын философийг гуйвуулсан; байгалийн ба нийгмийн шинжлэх ухааны онцлогуудыг ойлгоогүй гэх мэтээр онолын сэтгүүлүүдэд шүүмж бичигч нар түүнийг зэмэлдэг (Б.Даш-Ёндон, 2012, хууд.361) хэмээн "Диалектик гэж юу вэ?" гэдэг том хэмжээний өгүүлэлдээ диалектикийг ноцтой шүүмжилсэн Карл Попперийн талаар Даашка багш хувийнхаа үнэлгээг илэрхийлсэн юм.

- Тэрээр 2006 онд хэвлүүлсэн өөр нэг өгүүлэлдээ: "...хөгжил гэдэг бол аль нэгэн үзэгдэл хуучин чанараасаа шинэ чанарт шилжиж буй явц юм гэж сэтгэхүйн диалектик хэлдэг (сэтгэхүйн диалектик, бодит байдлын диалектик хоёр яв цав дүйцдэггүй гэж би үздэг тул сэтгэхүйн диалектик гэж зориуд

хэлэв)". Хэрэв тийм бол «...хөгжил гэдэг бол эсрэг тэсрэгийн "тэмцэл" мөн гэх ч юм уу, "хөгжлийн уг сурвалж нь зөрчил мөн" гэж хүний тархинд л байгаа сэтгэхүйн диалектикаар хөгжил гэж юу вэ гэдгийг тайлбарлаж амьдралд хэрэгжүүлнэ гэвэл юу болох вэ (тийнхүү Даашка багш диалектийн цөм үзлээс татгалзсан мэт. Тэрээр бас тэр өгүүллээсээ 16 жилийн дараа буюу энэ намар: "...юмсын диалектик санааны диалектикийг бий болгодог"(Д.Даш-Ёндон, 2022, хууд. 45-46) хэмээн В. И. Ленин "Философийн дэвтрүүд"-дээ тэмдэглэснийг олзуурхан ишилсэн байна. Тэр өгүүлэл дэх амаа бас буцаж байгаа юм болов уу).

Сэтгэхүйн диалектиктэй холбогдон гарах метафизикийн ийм элдэв бодомж, мэтгэлцээнийг орхиод прагматик чиглэлээр хөгжлийн асуудалд хандах нь үр өгөөжтэй болой...

Прагматик санааг баримталж бодлоо авцалдуулан үргэлжлүүлбэл: хөгжил, хөгжлийн явц, эсхүл хөгжлийн үзүүлэлт гэдэг бол нийгэм, үндэстэн, улс орон хэрэгцээндээ тулгарсан юмаа өөрөө үйлдвэрлэн бүтээх, ашиглах, эдгээр ажил хэргээ зохион байгуулах ур чадварын үе шат, сайхь үе шатны шинж чанар юм» Д.Даш-Ёндон, 2022, хууд. 300) хэмээн Б.Даш-Ёндон бичсэн юм. Ер нь түүнтэй адилаар диалектик ба бусад зарим философийн мэдлэгийг аргазүйн хувьд чухалчлан тунхаглагч манай философичид Н.Хавхаас бусад нь яг үйл ажиллагаандаа бол ийм прагматик байр суурьтай юм. Өөрөөр хэлбэл философийн хувьд аргазүйн монизмыг сурталчилдаг манай эрдэмтэд нийгмийн ба улс төрийн салбар дахь онолын тайлбартаа бараг бүгдээрээ олон ургалч үзлийн зарчмыг нилээд баримталж байна.

- Хөгжлийн тухай диалектикч онол бол хамгийн бүрэн дүүрэн, өрөөсгөл биш гэдэг В.И.Лениний онолыг Даашка багш дэмжин бичдэг атлаа энэ онолын холбогдох тодорхойлолтонд эсрэг утгаар: хөгжил бол

“өөрөөсөө салаалан цэцэглэж, салаалсан нь бие даан төгөлдөржиж, улмаар эргээд нэгдмэл болгодог холбоонд орж, найрсах үйл явц”(Д.Даш-Ёндон, 2017, хууд. 27) гэжээ. XIX зууны үеийн философич Г.Спенсер хөгжлийн тухай диалектик сургаалын оронд гаргаж ирсэн хувьслын (эволюцийн) онолын агуулгыг манай зарим философич товч боловч байгаагаар нь тайлбарлаж ирсэн юм. Тэгвэл орчин үе дэх хөгжлийн тухай зонхилох философи үзэл, тухайлбал “тогтвортой хөгжил” гэдэг философи ойлголт болбоос “хувьсал (эволюци)” гэдэг нэр томъёо хэрэглэдэггүй ч гэсэн аргазүйн хувьд Г.Спенсерийн үзлийг баримталдаг болжээ. Даашка багш Г.Спенсерээс улбаатай үзлийг сая иш татсанчлан шинэ номондоо сурталчилсан юм. Ингэхдээ тэрээр эволюций үзлийн нэрийг “хөгжил” хэмээн өнөөгийн олон онолч нар шиг сольжээ.

- Хөгжлийн философи бол хугацаа заадаг хөтөлбөр биш, биелүүлэх төлөвлөгөө төдий ч биш, харин улаан шугамаар шийдсэн нэгдсэн ойлголттой сэтгэлгээ байх тул хууль зүй, ёс суртахуун, улс төр гурав “нэг гэрт” нэгдмэлээр амьдрахын үндэс байна хэмээн Даашка багш уг номондоо бичжээ. Тэгэнгээ “...хөгжлийн философи Үндсэн хуулийн хэрэглээнд тулгуурлах ёстой” (Д.Даш-Ёндон, 2017, хууд. 132) гэсэн буй. Энэ сүүлийн өгүүлбэр дэх зөвлөгөө нь хөгжлийн философи болбоос үндсэн хуульд захирагдах ёстой гэв үү?, эсвэл түүнийг (Үндсэн хуулийг) захиран хэрэглэх ёстой гэв үү гэдгийг хэл зүйн найрлагаас нь шалтгаалж ойлгохгүй тохиолдол олон уншигчид гарахаар юм. Хөгжлийн философи аваас үндсэн хуулиас иш авч, үндсэн хуульд захирагдах ёстой гэсэн санааг энэ ишлэл өгүүлбэр илэрхийлсэн бол хөгжлийн философийг хугацаа заадаггүй нэгдсэн ойлголт мөн гэж тэрээр үзсэнд нь нийцэхгүй, зөрчилдөх тал гарахгүй юү? Үндсэн хууль өөрчлөгдөхөөр

яах вэ? гэтэл бас хөгжлийн философи аваас хууль зүй, ёс суртахуун зэргийн нэгдмэлээр амьдрахын үндэс мөн юм бол, бас “улаан шугамаар шийддэг” юм бол үнэлэмжийн онолын мэдлэг биш, харин үндсэн хуулийн үндэс болдог шинжлэх ухааны юмуу хуульчлагдсан эзотерик(тухайлбал аль нэг шашны) мэдлэг гэх мэт байж таарахаар юм.

Харин хөгжлийн философийг үнэлэмжийн онол мөн хэмээн хүлээн зөвшөөрч баримтлах юм бол дурдсан маягийн асуултууд гарах логик шалтгаанууд багасах, зарим уншигч нарт бүр байхгүй болохоор аж.

Энэ өгүүлийг зохиогч миний бие доктор (Sc. D.), профессор Б. Даш-Ёндон Монголын хөгжлийн философийг боловсруулах асуудлаар нухацтай судалгаа явуулсны үр дүн болсон гол гол онолын үндэслэлийг илрүүлэн тоочиж, тэдгээрийн нэг хэсэгт эерэг, өөр нэг хэсэгт нь шүүмжлэлтэй хандсаныхаа төгсгөлд хувийнхаа ерөнхий сэтгэгдлийг илэрхийлье.

Тэр үедээ МАХН-ын ерөнхий нарийн бичгийн дарга байсан доктор Б. Даш-Ёндон гол нь нийгмийн ба улс төрийн философи дахь арга зүйн асуудлаар бичиж нийтлүүлсэн өгүүллүүдээ эмхтгэж 1995 онд хэвлүүлсэн “Төв үзэл-сэтгэх арга. Ажиглалт, бодрол” гэдэг товхимолдоо диалектикийн цөм үзэл болох “эсрэг тэсрэгийн нэгдэл харьцангуй, харин тэмцэл нь абсолют” гэдэг үзлээс татгалзсан байр суурь илэрхийлсэн байдаг. Тэгээд энэ товхимолдоо болон дараа дараачийн бүтээлдээ: “их нэвтрэлт”, “төв үзэл”, “төв ёс”, “дунджийн үзэл”, “алтан дундаж” хэмээн философидож, эцэст нь “найрсал” гэдэг ойлголт дээр тогтож буй бололтой. Ийнхүү диалектикаас философийн хувьд энэ эрдэмтэн татгалзаж эхэлдэг болжээ гэсэн сэтгэгдэл олон олон хүнд тэр товхимлын агуулгаас төрж байлаа.

Гэвч ийм философи сэтгэгдлийг Б. Даш-Ёндонгийн дараа дараачийн онолын

үйл ажиллагаа улам бүр бүдэгрүүлж, одоо баллуурдах шатанд байна. Тухайлбал тэрээр 2014 онд хэвлүүлсэн “Нийгмийг танихуй: түүх хөгжлийн философи” номныхоо 91-92 дахь талд тайлбарлахдаа: Маркс, Энгельс нар диалектикийг (өөрөөр хэлбэл байгаль, нийгэм, сэтгэхүйн ерөнхий хуулиудын тухай сургаалыг) шинжлэх ухаан болгоод зогсоогүй түүнээ арга болгон маш чадамгай ашигласан байна. Марксын философийн амин сүнс болсон диалектик арга зүй бол мөнхийн учир холбогдолтой гэх мэтээр бичсэн бол энэ намрын 9 дүгээр сард Философийн хүрээлэнгээс зохион байгуулсан ОУЭШХ-д тавьсан илтгэлдээ В.И.Лениний “Философийн дэвтрүүд” дэх “Диалектикийн 16 элемент”, “Диалектикийн тухай асуудлаас” гэж алдаршсан 2 нооргийг онцолсон юм. Тэдгээр элементийн нэлээдээр нь Даашка профессорын дэвшүүлсэн “найрсал” гэдэг категорийг бататгая гэвэл болохоор юм. Үүний зэрэгцээ бусад элемент нь, ялангуяа диалектикийн өмнө дурдсан цөм үзэл, бас “хөгжил бол эсрэг тэсрэгийн “тэмцэл” мөн” гэж В.И.Ленин тэмдэглэсэн зэрэгтэй холбон үзвэл “хөгжил бол найрсал мөн” гэдэг Даашка багшийн боловсруусан философи томъёолол нь диалектикийн баримтлалуудад уусаж, бие даан товойж чадахгүй байна.

Нэгэнт философи сэтгэгдэл илэрхийлсний хувьд хоёр зүйл учирлая. Нэгдүгээрт, би философийн зориулалтаар бичсэн буй том, бага аливаа сэдвийг агуулгын хувьд үнэмшил төрүүлж байгаа эсэхийг нь бодохоосоо урьд тэр сэдэв үнэхээр мэргэжлийн төвшинд байна уу, өөрийнхөө дотоодод логик зөрчилтэй юм уу гэдгийн үүднээс үнэлгээ өгөхийг ганц энэ илтгэлдээ ч биш, ер нь аливаа нийтлэлдээ чухалчилдаг болоод 20 орчим жил болж байна. Философийн плюрализмыг баримтлахыг хичээдэг ийм байр сууринаасаа хэлэхэд шинжлэх ухааны доктор, профессор Б.Даш-Ёндон хөгжлийг өөрийнхөө бие даан шинээр

томъёолдгоороо “найрсал” гээд, тэгэнгээ тэрээр “хөгжил бол тэмцэл мөн” гэдэг үзлийг зөвтгөдөг диалектик онол, аргазүйг нэн чухалчилдаг төдийгүй “шинжлэх ухаан” гэж уламжлалт тунхгаа баримталсаар байгаа ийм тусгаарламал заагт хоёр үндэслэлийнхээ аль нэгийг нь сонгомоор юм. Сонгохгүй бол логик зөрчилтэй байна. Даашка багшийн дэвшүүлж буй “найрсал”, диалектик хоёрын ийм эсрэг тэсрэг хоёр үзэл нь хоёулаа онолын үнэлэмж тул, өөрөөр хэлбэл шинжлэх ухааны биш, харин философийн үзэл учраас аль нь ч гэсэн тохирсон нөхцөлдөө хүчинтэй, тохирохгүй нөхцөлдөө хүчингүй байж таарна. Ер нь ямар ч философи үзэл ийм тавилантай нь түүхээрээ нотлогдож иржээ. Хоёрдугаарт, Даашка багш нэг талаар диалектик онол ба түүнийг аргазүйгээ болгодог марксист-ленинист сургаалыг үнэнчээр сурталчилдаг, нөгөө талаар сэтгэлгээгээ шинэчилсэн гэж бусдад харуулахыг хичээхдээ нөгөө л диалектикийнхаа өвөр, тэврээс салахгүй байгаа “дундаж үзэл”, “найрсал” зэргээ диалектикаас гадуур мэт сурталчилдаг - ийм хоёрдмол байр суурь нь философиор эрх биш мэргэжсэн хүнд дээр дурдсан логик зөрчил анзаарагдаж байна. Онолын өөр ч олон жишээгээр тийнхүү нотлогдож байна. Тухайлбал энэ намар 9 дүгээр сард Философийн хүрээлэнгээс зохион байгуулсан ОУЭШХ-д Даашка багш “Монголын хөгжлийн диалектик” гэдэг нэртэйгээр тавьсан илтгэлдээ: нийгэм, эдийн засгийн хэлбэршлүүд (зарим зохиогч “формаци” гэдэг нэр томъёог “хэлбэршил” гэж орчуулдаг) дэвшин дээшлэх маягаар дэс дараалан халагдан солигдож хөгжсөн тухай К. Марксын онол бол диалектикийг хэрэглэсний үр дүн мөн хэмээн бахархалтайгаар дурдсан байна. Гэтэл тэрээр зарим зохиолдоо хөгжил гэж юу болохыг шүтээн диалектикийнхаа тодорхойлолтоос өөр утгаар, шууд хэлбэл XIX зуунд Г.Снепсерийн боловсруулсан хувьслын тухай онол (эволюционизм)

дагуу, улмаар XX зууны сүүлийн хэдэн арван жилээс хойш сурталчлах болсон тогтвортой хөгжлийн тухай томъёолол дагуу дэлгэрэнгүй тодорхойлж, энэ нь “хөгжил бол найрсал мөн” гэж бас томъёолдогтой нь аргагүйн хувьд уялдаж буйг өмнө дурдсан билээ. Бас формациудын зүй тогтолт эцсийн дээд шат болох коммунист нийгмийн ялан мөнхрөх удирдлагын шалтгаан нь төрийн аажим мөхөл мөн гэж шаргуу баталсан Маркс, Ленин нарын онолыг Даашка багш баримтлахгүйгээ мэдэгджээ. Ийм байр суурь нь формацийн тухай бүхэл тогтолцоот марксист сургаалыг онолын хувьд үгүйсгэж, үүгээрээ бас өөрөө өөрийгөө үгүйсгэж байна.

Эцэст нь Монголын хөгжлийн философийг хэрхэн боловсруулах асуудлаар хувийн зарим дүгнэлт илэрхийлье.

- Хөгжил бол залгамж холбоо, тасардаггүй үйл явц гэдгийн философи үндэслэгээг гаргах нь бидний судалгааны нэг зорилт хэмээн төслийн гол хүмүүс мэдээлж байна. Ийм зорилтот мэдээлэл нь хөгжлийг практик талаас ухаарах ёстой гэж Даашка багш онолын анхааруулга өгдөгтэй нь, тухайлбал 1980-аад оны эцэс, 1990-ээд оны эхэн үеийн жилүүдэд монголын ард түмэн нийгмийн байгууллаа өөрчлөн шинэчлэхийн төлөө тэмцэн, үр дүнд нь нийгмийн ардчилсан тогтолцоог сонгон, түүнээ 1992 онд баталсан Үндсэн хуулийнхаа заалтууд дагуу бэхжүүлэхийн төлөө тэмцэж ирснийг, гэтэл түүгээр зогсохгүй улс орныхоо төрийн тогтолцоог шинэчлэх, тиймээс дахиад шинэ үндсэн хууль батлах санал хүн амын дотор өрнөж байгаа зэрэгтэй зөрөөд байна. Ер нь тэдний уг зорилт дан философийн үүднээс, тэгээд бас диалектик гэх мэт ганцхан философийн үүднээс бүтэх үндэсгүй. Учир нь, нийгмийн шинжлэх ухаан, хүмүүнлэгийн ухааны янз бүрийн салбарт санаандгүй гардаг тасралт төдийгүй зориуд сонгодог тасалдаг дискурсив арга бол тухайн судлагдахуун,

түүний оршиж буй нөхцөл зэргийн онцлогоос хамаараад эерэг юм уу сөрөг аль нэг гүйцэтгэлтэй байдаг. “Залгамж холбоо” гэдэг холбоо үгээр “уламжлал” гэдэг ойлголтыг тэд тухайлсан байх гэж таагаад дурдахад тэр (уламжлал) нь бас л нөхцөл байдлаас хамаараад хөгжлийн нэн чухал хэрэгцээ, боломж, сэдэлт ч, эсвэл хөгжлийг саатуулагч, түүхийн эерэг сарнилыг зохиомлоор нэгтгэгч, шинийг бүдэгрүүлэгч ба үгүйсгэгч гэх мэт ч болдог. Энэ тухай асуудлыг М. Фуко зэрэг философич нар нухацтай авч үзээд “дискурсив (жич уялдмал)” гэдэг тодотголтой философи арга боловсруулан дэвшүүлж байна.

- Дурдан буй дискурсив аргазүйг баримталж, миний дээрх тайлбарыг дэмжсэн уншигч байвал: “Монгол улсын хөгжлийн философи нь Үндсэн хуулиа тулгуур үндэслэл болгосон улс төрийн онол, номлол байх болно” гэдгийг тэр уншигч дэмжихгүй билээ. Учир нь, ФХ-гийнхний ийм зорилтоос өөр зорилт бүхий Монголын хөгжлийн философи боловсруулах бололцоо аваас манай Үндсэн хуулийн плюралист үзэл санааны үүднээс нээлттэй.

- Хэрвээ энэ төслийг хэрэгжүүлэгч нарын төдийгүй ер нь хэн хэний ч бай боловсруулсан Монголын хөгжлийн философийн хувилбарыг “хийж чадвал аль ч улс төрийн хүч засгийн эрхэнд гарлаа, аль ч нам хөтөлбөрөө боловсрууллаа гэхэд энэхүү хөтөлөгч улаан шугамыг барьдаг байх ёстой” гэж мөрөөдөх нь марксизм-ленинизмийг нам-төрийн нэгдмэл, үйл ажиллагаанд онолын ба аргазүйн үндэс, өөрөөр хэлбэл “хөтөлөгч улаан шугам” болгож байсантай адил хувилбар бүтээх зорилго юм. Учир нь, аль нэг хөгжлийн философийн хувилбар болбоос бүхнийг “хөтөлөгч улаан шугам” байх бололцоо нь тэр хувилбарыг төрөөс хуульчлан баталсан нөхцөлд л бодит хэрэгжилт болох найдвартай. Гэтэл манай үндсэн хууль болбоос аль нэг философийг тухайн тодорхой улс төрийн нам, нэг юм

уу бүлэг хүн даган баримтлахыг, бас өөрөө боловсруулан сурталчлахыг хориглодоггүй ч тэр философийг хууль, тогтоолоороо ёсчлон туйлшруулдаггүй. Тийм ардчилсан хэм хэмжээг бид чанд сахих ёстой.

- Харин Монголын хөгжлийг хэдийгээр учир дутагдалтайгаар боловч “хөтлөгч улаан шугам” байх бололцоо шинжлэх ухааны холбогдох танин мэдэхүйд ба ирээдүйг урьдчилан харахуйд байдаг. Гэтэл аливаа философид шинжлэх ухааны элементүүд, тодорхой хувь байдаг ч бүхэлдээ бол тэдгээрт үнэлэмж ноёрхож байдаг. Нийгмийн хөгжлийн хэчнээн даацтай философи байлаа гэхэд тэр нь бүхэлдээ бол үнэлэмжийн хэв маягийн онол байдаг. Тиймээс тэр нь тухайн нөхцөлд бололцоот нэгэн шугам байх үндэстэй бөгөөд гагцхүү түүнийг “аль ч улс төрийн хүч засгийн эрхэнд гарлаа... гэхэд” тэр засгийн газрыг хөтлөгч улаан шугам болгох зорилт бол философи онолын хувьд мэргэжлийн биш, улс төрийн хувьд дарангуй утгатай юм.

Харин өнөөгийн өдрүүд дэх Монголын хөгжлийг хамгийн ерөнхий “хөтлөгч улаан шугам” нь Монгол улсын Их хурал 2020 оны 05 дугаар сарын 13-ны өдрийн 52 дугаар тогтоолоороо баталсан “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого юм. Энэ баримт бичгийн агуулга нь зорилт, заалтуудынхаа заримын хувьд мань мэтийн холбогдох ажил, мэргэжлийн мэдлэг, туршлага үгүй хүнд бол зарим заалт нь хийсвэр тунхаг шинжтэй, үнэлгээний шалгуурт ноцтой өртөхгүй байх магадлалтай гэх мэтээр шүүмжлэгдэж болох ч бүхэлдээ бол холбогдох бүх байгууллага ба мэргэжлийн хүмүүсийн зүгээс асуудлаа шинжлэх ухааны үүднээс авч үзсэний эерэг үр дүн юм.

Тийнхүү 1990-ээд оноос хойш философичдын маань нэлээд хэсэг болбоос Монголын хөгжлийн тухай асуудлыг авч үзэхдээ диалектик арга зүйгээс татгалзсан байгаа бол диалектикийг үнэнчээр өмгөөлөн

бичиж байгаа хэсэг нь хүртэл хөгжил гэж юу болохыг тайлбарлахдаа түүнээ баримтлахгүй буй тохиолдол цөөнгүй юм.

Дүгнэлт

Манай философичид Монголын хөгжлийн философийг авч үзсэн арга зүйн монист (түгээмэлчлэгч) ба плюралист хоёр хэв маягт хуваагдаж байгааг энэ өгүүллийг зохиогч түүнийхээ удиртгал (оршил) хэсэгт онцолсон болно.

ШУА-ийн философийн хүрээлэнгээс хэрэгжүүлсэн Монголын хөгжлийн философийг боловсруулах улсын төсөлт ажлын үр дүнд хийсэн анализ энэ өгүүллийн үндсэн агуулгыг бүрдүүлэв. Тэр анализаараа дараах зарим дүгнэлтэд зохиогч хүрсэн болно. Үүнд:

1. Философийн хүрээлэнгийн энэхүү төсөлт ажил “хөгжил бол найрсал мөн” гэдэг практик утгатай томъёолол дэвшүүлж, гэхдээ бас философийн хувьд эцсийн эцэст марксист-ленинист онолыг, нэн түрүүнд түүний диалектикийг арга зүйгээ болгожээ.
2. Тус хүрээлэн энэхүү хувилбараа түгээмэлчилсэн монист байр суурийг сурталчилсан байна.
3. 1990-ээд оноос хойш философичдын маань нэлээд хэсэг болбоос хөгжлийн тухай асуудлыг авч үзэхдээ диалектик арга зүйгээс татгалзсан бөгөөд гэтэл диалектикийг тууштай хамгаалж байгаа хэсэг нь хүртэл хөгжил гэж юу болохыг тайлбарлахдаа тэрхүү арга зүү баримтлахгүй буй тохиолдол цөөнгүй юм. Өгүүллийг зохиогч эдгээр дүгнэлтээ холбогдох баримтуудад үндэслэсэн болно.
4. Өгүүллийг зохиогчийн үзлээр бол Монголын хөгжлийн философийн өөр өөр хувилбар боловсруулах бололцоо манай үндсэн хуулиар нээлттэй бөгөөд тэдгээр хувилбарын

аль нэгийг туйлчилж, бусдынх нь дээр өргөмжилбөл үзэл санааны плюрализмд харшилна.

Ном зүй

1. Батын Ч.Ган-Өлзий. Хүмүүнлэгийн гурван ертөнцийн гоц чанарыг судлахуйн чандмань эрдэнэ. УБ., 2011,
2. Б.Даш-Ёндон. Цаг үе: Сэтгэл, бодрол, философи. УБ., 2012.
3. Б.Даш-Ёндон. “Монголын хөгжлийн философи (асуудал, аргачлал, ашиг тус). УБ., 2017
4. Д. Дашпүрэв. Монгол нийгэм (Философийн анализ). УБ., 2017.
5. Г. Лувсанцэрэн. “Төв үзлийн философийн онолын үндэс. УБ., 2009.
6. Философи, эрх зүйн асуудал. XXVIII боть. ШУА-ын ФСЭХ. УБ., 2013. холбогдох материалууд.
7. Н.Хавх. Азийг зорьсон хүн төрөлхтөн. - Бодрол, бясалгал. УБ., 1991.
8. Г.Чулуунбаатар. XX, XXI зууны зааг үеийн монголын нийгэм, иргэншлийн өөрчлөлт. УБ., 2011.
9. Д.Чулуунжав. Нийгмийн философи: Онол, туршилт, сургамж, шүүмж. УБ., 2014.
10. Ж.Энхбаяр. Нийгмийн хөгжлийн тухай өгүүлэх нь. -Тогтвортой хөгжил: оюуны соёл. УБ.,2017.

2023 оны 6-р сар

Abstract:

In the introduction (preface) of this article, the author highlights that Mongolian philosophers, who have delved into the philosophy of development in Mongolia, are divided into two main approaches: monist (universalist) and pluralist.

The primary focus of this article is to analyze the project formulated by the Mongolian Academy of Science to establish Mongolian development philosophy. Some key findings of this analysis include:

1. This project recommends "development as harmony," which is a practical statement. However, the primary methodology remains rooted in Marxist-Leninist principles and their dialectics within the context of philosophy.

2. The Mongolian Academy of Science advocates for a universal monist perspective.

3. Since the 1990s, the philosophical community, when addressing development-related issues, has been reluctant to embrace dialectical principles. However, even the researchers who critically examine development from a dialectic perspective do not adhere faithfully to these principles, as concluded by the author based on certain facts.

4. The author suggests that the development of Mongolian philosophy can be diversified by applying our fundamental principles of pluralism according to our constitution. Polarizing one perspective from these variations is not compatible with pluralism.